

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 33 Volume: 7 Issue: 33

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TUHFETÜ'L-ERİBİN-NÂFİ'A LİR-RÛHÂNÎ VE'T-TABİB'DEKİ KARMAŞIK CÜMLELER COMPLEX SENTENCES INTUHFETÜ'L-ERİBİN-NÂFİ'A LİR-RÛHÂNÎ VE'T-TABİB

Ali Kemal ŞAŞ*

Öz

Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, 17. yüzyılın önemli âlimlerinden Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmış bir tıp kitabıdır. Eser, yazıldığı dönemin tıp dilinin karakteristik özelliklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Türkiye Türkçesinde kullanılan bütün cümle yapılarını içerisinde barındıran eserde, bugün için kullanımdan düşmüş pek çok cümle tipi bulunmaktadır. Genellikle Farsça cümle başı edatlarıyla kurulan bu cümleler için son zamanlarda, karmaşık cümle terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu incelemede öncelikle karmaşık cümle teriminin sınırları belirlenmeye çalışılmış, ardından eserin tamamı taranarak karmaşık cümleler tespit edilmiştir. Eserden elde edilen örnek cümleler, günümüz Türkçesine aktarılmış ve içerilerinde bulunan birleşik cümlelerin sayısına göre sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, Söz Dizimi, Karmaşık Cümle, Osmanlı Türkçesi, Hezarfen Hüseyin Efendi.

Abstract

Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb is a medical book written by one of the most important scholars of 17th century, Hezarfen Hüseyin Efendi. This work is very important because it shows its time's characteristics of medical language. The work is hosting all sentence types of Turkey Turkish, but some of these types are obsolete now. For these sentences, mostly starting with Persian clause conjunctions, the term complex sentences is in use nowadays. In thi work firstly, wetried to describe the term 'complex sentences', then, all of the book scanned and complex sentences identified. The sample sentences from the book, translated in to today's Turkish and classified according to their numbers of compaund sentences.

Keywords: Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, syntax, Complex sentence, Ottoman Turkish, Hezârfen Hüseyin Efendi.

1.Giriş

Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb¹,17. yüzyılın önemli âlimlerinden Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından yazılmış tıbbi bir eserdir. Bu eser, daha çok tarihçi yönüyle tanınan Hezârfen Hüseyin Efendi'ninLugât-ı Etibbâ ve Fihrisü'l-Ervâm'dan sonra tıp alanında kaleme aldığı üçüncü eserdir. Hüseyin Efendi bu eseri, daha önce kaleme aldığı Lugât-ı Etibbâ adlı tıp sözlüğünün haşiyesi olarak yazmıştır.

Eser, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dönemin tıp anlayışına uygun teorik ve pratik pek çok bilginin verilmesinin yanında hekimlerin sorumlulukları, iklim çeşitleri, mevsimlerin insan bünyesi üzerindeki etkileri, dünyanın ve canlıların yaratılışı, gezegenler, hangi gezegenin hangi organı temsil ettiği, hastalıklar ve insan organları gibi pek çok konudan

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (kemalsas10@gmail.com).

¹ İncelemede, eserin Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 4486 numarada kayıtlı nüshası kullanılmış; çeviri yazı (transkripsiyon) işaretleri dikkate alınmamıştır. Alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler " ^ " işaretiyle, ayın harfi ise " ' " işareti ile gösterilmiştir. Örnek cümlelerin orijinal metindeki sayfa ve satır numaraları cümlelerin sonundaki köşeli parantezlerde belirtilmiştir.

bahsedilmektedir. İkinci bölümde ansiklopedik bir tıp sözlüğü mevcuttur. Yirmi sekiz fasıldan oluşan bu bölümde geleneksel Osmanlı tıbbında ilaç olarak kullanılan nebati, hayvani ve madeni maddeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Arap sözlükçülük geleneğine göre hazırlanan bu bölümde toplam 433 madde başı kelime mevcuttur. Üçüncü bölümde ise geleneksel Osmanlı tıbbında çokça kullanılan cevaşir, hap, şerbet, ayaric, dühn, zerur, hukne, şarap, macun, tiryak, sefuf, kurs, şaf, tıla, zımad, merhem gibi pek çok terkinin hazırlanış yöntemi ve kullanım alanlarına dair bilgiler verilmektedir. Maden ve minerallerin insan sağlığı üzerindeki etkilerinin de anlatıldığı bu bölümde ikinci bölümden bağımsız, 28 babda toplam 173 madde başı kelimedenden oluşan kısa bir sözlük mevcuttur.

Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb'in yurt içinde ve yurt dışındabilinen sekiz nüshası vardır. Bu nüshalar; Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 3466'da, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu TıbbîTurkî Talat 2'de, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 4486'da, Milli Kütüphane nr. 2051'de, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu nr. 710'da, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu nr. 2086'da, Bosna Hersek Gazi Husrev Kütüphanesi R. 986'da ve Mescid-i el-Hac Namr an-Nablusunr. 38'de bulunmaktadır.

Osmanlı tıp yazmaları, daha ziyade halka hitap ettikleri için, nispeten sade bir dille yazılmışlardır (Şahin, 2005: 149). Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb de hem telif bir eser olması hem de geniş halk kitlesine hitap etmesi sebebiyle aynı dönemde yazılmış bilimsel ve edebi eserlere nazaran oldukça sade bir dile sahiptir. Türkçe kelime kullanım oranının % 36.2 olduğu eserde günümüz Türkçesinde kullanılan cümle türlerinin tamamına rastlamak mümkündür.

Cümle başı edatlarının ve cümle bağlayıcılarının Eski Türkçe döneminden beri (Tekin, 1992: 112) Türkçenin hemen her safhasında var olduğu bilinmektedir. "Kaçan, kaçan kim, her kaçan ki, tâ, tâ kim, egerçi, gerçi, ki, meger, meger ki, mâdâm, mâdâm ki, çün, çünki, vaktâ ki, her vaktâ ki" gibi çoğu Farsça olan cümle başı ve bağlama edatlarıyla kurulan birleşik cümleler, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özgün metinler olan Orhon Türkçesi ürünlerinde, Kutadgu Bilig ve Divânü Lügâti't-Türk'te gerek "kim" bağlaçlı gerekse "kaçan" sözcüğü ile başlayan cümlelerin olmayışı bu yapıların çeviriler yoluyla Türkçeye girdiğinin kanıtıdır (Önler, 2007: 340). Başlangıçta sadece tercüme eserlerde görülen bu birleşik cümleler zamanla yaygınlık kazanmış ve telif eserlerde de kullanılmıştır (Akalin, 2004: 4).

Türkçe cümle yapısına uymayan bu birleşik cümlelerde, bazen, yardımcı cümleler ana cümleden sonra gelebilmektedir. Farsça kökenli bir cümlelerin yine Farsça kökenli bir cümle ile yahut da bir Türkçe yardımcı cümle ile bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık cümle yapıları (Doğan, 2011: 965) Osmanlı Türkçesinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb merkezli bu incelemede, Farsça cümle başı edatlarıyla genişlemiş birleşik cümle yapıları ele alınmıştır. Metnin tamamının taranmasıyla elde edilen örnek cümleler, bünyelerinde bulunan yardımcı cümle sayısına göre, üç ana başlık altında incelenmiştir.

2. Karmaşık Cümle Terimi

Karmaşık veya karmaşık birleşik cümle konusu Türk dil bilgisinin halledilememiş mevzularından biridir. İlk olarak M. Kaya Bilgegil tarafından kullanılan bu terim, (Bilgegil, 1984: 97) Türkçe dil bilgisi kitaplarında ve cümle konusunun işlendiği çeşitli makalelerde birbirinden farklı cümle türlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde karmaşık cümle teriminin üç farklı cümle türünü ifade etmek için kullanıldığını gördük:

2.1. Birleşik Cümle Türlerinden En Az İkisinin Oluşturduğu Cümleler İçin Karmaşık Cümle Teriminin Kullanılması

M. Kaya Bilgegil, H. İbrahim Delice ve Rasih Erkul, birbirinden farklı birleşik cümle yapılarının bir araya gelmesiyle oluşan cümleler için "karmaşık cümle" terimini kullanmışlardır (Bilgegil, 1984: 97-98; Delice, 2007: 166; Erkul, 2007: 76-77). Üç araştırmacı da fiilimsilerle

oluşturulmuş yan cümlecikleri karmaşık cümleyi oluşturan unsurlardan biri olarak kabul ederken Kaya Bilgegil kapsamı oldukça geniş tutarak bağlı ve ara sözlü cümleleri de karmaşık cümle içerisinde değerlendirmiştir (Bilgegil, 1984: 97-98). “Karmaşık birleşik cümle” terimini kullanmayı tercih eden Muna Yüceol Özezen, bu terimi “İki veya daha fazla birleşiklik özelliğiyle bir araya gelen cümlelere karmaşık birleşik cümle denir.” (Yüceol Özezen, 2000; 192) şeklinde tanımlamış ve girişik cümleyi bu tanımın dışında bırakmıştır.

Berke Vardar, Hikmet Dizdaroğlu ve Sabiha Gemici ise birbirinden farklı birleşik cümle yapılarının –bu cümle yapılarına girişik cümle de dâhildir- bir ara gelmesiyle oluşan cümleler için “katmerli birleşik cümle” terimini kullanmaktadırlar (Vardar, 2002: 132; Dizdaroğlu, 1976:221; Gemici, 1990: 215).

2.2. Girişik Birleşik Cümleler İçin Karmaşık Cümle Teriminin Kullanılması

Bir temel cümle ile bir veya birkaç fiilimsiden oluşan cümlelere girişik cümle denir (Hatiboğlu, 1982: 153). Tahsin Banguoğlu ve Muhammet Yelten, içerisinde fiilimsi bulunan cümleleri işaret etmek için girişik cümle yerine, karmaşık cümle terimini kullanmayı tercih etmektedirler. (Banguoğlu, 2000: 562; Yelten, 1993: 61)

2.3. Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Birleşik Cümleler İçin Karmaşık Cümle Teriminin Kullanılması

János Eckmann karmaşık cümleyi “bir ana cümle ile kendisinden sonra gelen (kim veya ki) bağlayıcı unsurdan veya bu unsurun diğer kelimelerle yaptığı birleşik şekillerden oluşan yardımcı edatlarla yapılmış bir yardımcı cümleyi ihtiva eder.” (Eckmann, 1998: 161) şeklinde tanımlamaktadır. Bu açıklamadan ve verdiği örneklerden anlıyoruz ki Eckmann, karmaşık cümlelerin oluşabilmesi için basit veya birleşik bir cümle ile cümle başı edatıyla veya ki bağlacıyla kurulmuş bir cümlelerin bir arada olmasını şart koşmaktadır.

Eckmann’inkine benzer bir tanım yapan Enfel Doğan ise birleşik cümleyi “sadece cümle başı edatlarıyla kurulmuş birden fazla Farsça kökenli birleşik cümlelerin ya da bir Türkçe yardımcı cümle ile Farsça kökenli bir birleşik cümle yapısının bir araya geldiği yapılardır.” (Doğan, 2011: 964) şeklinde tanımlamaktadır. Doğan, Eckmann’a göre kapsamı biraz daha daraltarak birleşik cümlelerin oluşabilmesi için en az iki Farsça kökenli birleşik cümlelerin veya bir Farsça kökenli birleşik cümle ile Türkçe yapı birleşik cümlelerin varlığını şart koşmaktadır.

Görüldüğü gibi Eckmann karmaşık cümle teriminin kapsamını oldukça geniş tutmuştur. Bu tanımdan yola çıkacak olursak, bugün pek çok dil bilgisi kitabından birleşik cümle bahsinde ele alınan bütün ki’li birleşik cümleleri, karmaşık cümle içerisinde değerlendirmemiz gerekir ki bu da yeni bir kavram kargaşasına yol açar. Bu sebeple ve tarihi metin incelemelerinde daha işlevsel olması hasebiyle incelememizi Enfel Doğan’ın ortaya koyduğu esaslara göre yapmayı uygun gördük.

3. Tuhfetü’l-Erîbin-Nâfi’a lir-Rûhânî ve’-Tabîb’deki Karmaşık Cümleler

Tuhfetü’l-Erîbin-Nâfi’a lir-Rûhânî ve’-Tabîb, nispeten sade bir dille yazılmış olmasına rağmen, karmaşık cümleler yönünden oldukça zengin bir eserdir. Eser üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde on dokuz çeşit karmaşık cümle türünü tespit ettik. Günümüz Türkçesine de aktardığımız bu cümleleri, içerisindeki birleşik cümlelerin sayısına göre üç ana başlık altında inceledik:

3.1. İçerisinde İki Birleşik Cümle Unsurunu Barındıran Karmaşık Cümleler

3.1.1. Gerçi Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İç Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Câlînûs, “Gerçi bögrek taşını çıkarur; ammâ öyken ve mesânenen çıkarmağa kuvveti yokdur.” dir. [35/b 1 – 2]

Calinus, “Böbrek taşı çıkarmasına rağmen, (taşı) akciğer ve mesaneden çıkarmaya kuvveti yoktur.” der.

3.1.2. Egerçi Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Bunların tabî'atlarının hâli, egerçi birbirinden tefâvütivardur; illâ dördüncü derecede hâr ve yâbisdür. [94/a 2 – 3]

Bunların tabiatları birbirinden farklıysa, (bunlar) muhakkak dördüncü derece sıcak ve kurudur.

3.1.3. Gerçi Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Bunun etini pişürüb yeseler, gerçi hazmıgüçdür ve lâkin tab'imülâyimider. [47/b 12 – 13]

Bunun etini pişirip yeseler, hazmı güç olmasına rağmen tabiatı mülayim eder.

• Gerçi sığır eti dahısovukdur ve yaz günlerinde dahı yeseler, muvâfıkdur; ammâsevdâvîmizâcasovuklugite'siritmeyübsevdâsınartırur. [49/b 23 – 24]

Sığır etinin soğuk olmasına ve yaz günlerinde yenilse faydalı olmasına rağmen soğukluğu, sevdavi mizaçlı kişilere etki etmeyip (o kişilerdeki) sevdayı artırır.

• Eger bununla gusl olunsa, gerçi teşennüc-i imtilâyı giderür; ammâ her kanğı 'uzuva dokunsa, ol mahalden kan ayrılıb kopar; ammâeger ıssı idüb dökünseler, ecsâm ve ahşâ-ı mütehalhıla ve ratbeyenâfi'dür. [75/a 5 – 7]

Bu (suyla) yıkanıldığında, doluluktan kaynaklanan spazmı gidermesine rağmen (su), hangi organa değse oradan kan akar; ancak suyu ısıtıp dökünseler bedene, iç organların şişmesine ve yaşlığa iyi gelir.

3.1.4. Kaçan Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Buña lâzım olan budur ki kaçan kim bu hummâ-yırub' zâhiroidüğün göresin; cehd eyle ki kuvâyı hıfz idesin; zîrâ ki hummâ-yırub'emrâz-ı müzminedendür. [20/a 6 – 8]

Nöbeti dört günde bir tutan sıtmanın ortaya çıktığını gördüğünde yapman gereken,(hastanın) kuvvetini muhafaza etmeye çalışmaktır; zira nöbeti dört günde bir tutan sıtma müzmin hastalıklardandır.

• Râziyâne kim göze nef'ivardur, bunıbilüb kaçan yılan kış günlerinde yer altında turduğundan gözleri a'mâ olur, evvel-i bahâr oldukda, yer yüzine çıkdukda râziyânenün râyihasını alub varub gözlerini ol ota sürünce gözleri açılır. [5/b 9 – 12]

Yılan, kış günlerinde yer altında kalmaktan kör olan gözlerini, ilkbaharda yeryüzüne çıkınca, göze faydalı olduğunu bildiğinden ve kokusunu aldığından rezeneye sürer; böylece yılanın gözleri açılır.

3.1.5. Bir Şart Cümlesiyle ile Mâdâm ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Eger ol kurdun birini alub bir adamın üzerine asakosalar, mâdâm ki üzerinde, aslâ gözine uyhu girmeye. [99/a 17 – 18]

Eğer o kurdun birini alıp adamın üzerine assalar, kurt üzerinde olduğu sürece adamın gözüne uyku girmez.

• Eger hatunun bâzûsına asakosalar aslâ gebe olmaz mâdâm ki üstinde ola. [99/b 9 – 10]

Eğer (onu) bir kadının pazısına assalar, (o) üzerinde olduğu sürece kadın asla gebe kalmaz.

3.1.6. Bir İç Cümle ile Tâ ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Altın maşrabadan murâd, içinde münce mid olmaz dirlertâ ki maşraba tolub taşa. [83/b 22 – 23]

Altın maşrapanın kullanılmasındaki amaç dolup taşıncaya kadar içindekinin donmamasıdır.

3.1.7. Bir Ki'li Birleşik Cümle ile Tâ ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Bu dahı yâ demür yâhûd kurşundan sahîfeleri alub hâr sular üzerine asakoyalar; tâ ki suya tokunmaya kim sudan su'ûd iden buhâr sahîfelere yapışur. [117/b 17 – 18]

Demirden veya kurşundan yapılmış sayfaları, sudan çıkan buharın yapışması için, suya değmeyecek şekilde asarlar.

3.1.8. Bir İç Cümle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Her bâr ki kaynamaya başladığı gibi hâline komayub savurmak lâzımdır, dirler. [28/a 12 – 13]

Her zaman, "Kaynamaya başlar başlamaz, kendi haline bırakmayıp savurmak gerekir." derler.

3.1.9. Meger Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Ammâ şol marazdur kim kanı tîz ve gâyet harâretlü olur kim buhrânîdür dördüncide ola üçüncide ve beşüncide buhrân eylemez megerkim hummâ-i gibb ola [19/b 1 – 2]

Dördüncü günde olan bu buhrânî hastalıkta, (insanın) kanı çabuk akar ve hararetili olur; gün aşırı tutan bu humma üçüncü ve beşinci günde depreşmez.

3.1.10. Bir Şart Cümlesiyle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Köki, cerâhationıldur ve mak'adun taşra çıkdugına ve bevâsire ki eger kan akar ve eger kan akmaz, ursalar fâideider. [52/b 25 – 53/a 1]

Kökü, cerahati kurutur; makadın dışarı çıkmasına, kanlı veya kansız basura iyi gelir.

3.1.11. Meger Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Ammâ fâsid yaralar zâhir olsa, elbetde âteş ile ovulmak lâzım gelür; meger murâd dâglamayub hemân çürük etlerin yedürmek ola. [85/a 22 – 23]

Kötü yaralar ortaya çıktığında amaç onları dağılayıp onlardaki çürük etleri yedirmek ise bu yaraları ateş ile ovmak gerekir.

3.1.12. Kaçan Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Kaçan-kim bir yerde sakta ve darbe ve hal' vâki' olsa, ol mevzi'e bir müddet tedbîr olunmasa, ol mevzi'de tartîr dahı bi't-tab' seyyâl olan mâddeyi 'akdider. [7/b 8 – 10]

Bir yer yaralandığında, darbe alındığında veya soyulduğunda bir süre tedavi edilmezse, şarap tortusu oradaki akan kanı keser.

3.2. İçerisinde Üç Birleşik Cümle Unsurunu Barındıran Karmaşık Cümleler

3.2.1. Kaçan Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Kaçan kim kârûreyi elüje aldudka lâzımdır ki 'alîle tenbîh idesin, kârûreyi tagyîr iddüreceğ gıdâlar isti'mâl itmeye ve perhîz ola ve eger maraz har olub ve 'alîl bir gicelik susuzluğa tâkat getirmediği müşâhede olunursa, ol vakt ne mikdâr şürb olunur ise bilmek gerek. [8/a 24 – 8/b 1]

İdrar tahlili için kullanılan cam kabı eline alındığında hastaya, idrar tahlil kabını bozacak gıdaları tüketmemesini tembih etmen; hastalığın çok hararetili olması sebebiyle hastanın bir gecelik susuzluğa dayanamadığını anladığında ise ne kadar su içtiğini bilmen gerekir.

3.2.2. Kaçan Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Tâ ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümle

• Talib olanlara lâzımdır ki kaçan kim hastanun yanına vara su'âl idüb tesellî eyleye ba'de mizâcına göre gıdalar ısmarlaya ve göre 'illeti harâretin midür ve yâhûd bürûdetin midür, an'a göre 'ilâca meşgûl olub tâ ki hatâ itmeye. [2/b 6 – 8]

Tabip olanların, hataya düşmemek için, hastanın yanına vardıkları zaman halini sorup onu teselli etmeleri, ona mizacına uygun gıdalar önermeleri ve hastalığının harareten mi yoksa kuruluktan mı kaynaklandığını anladıktan sonra ilaç hazırlamaları gerekmektedir.

3.2.3. Meger Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir Şart Cümlesinin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Eger zeyt ile yogurup sağ ayagınun tabanı altına ve baş barmagina sürseler, mücâma'atı ziyâde itdürür; meger girü çıkara ki cimâ'dan ferâgat gele. [79/b 16 – 17]

Zeytin ile yoğurup sağ ayağının tabanına ve başparmağına sürseler, cimayı artırır; çıkardığında cimadan ferâgat gelir.

3.2.4. Bir Şart Cümlesiyle ile Bir İç Cümlelerin ve Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Gün togmadın bir agac kazık ile kökini koparub işige koya ve diye ki "Fülân oğlu fülânun bevâsîri nice kurısın, ol adamun bevâsîri kuriya."dise, ol adamun bevâsîri kurur. [103/b 9 – 12]

Gün doğmadan bir ağaç kazık ile kökünü koparıp eşiğe koya ve "Fılan oğlu filanın basuru kuruya." dese o adamın basuru kurur.

• Bu kadar mübârek hacir olmaz; zîrâ cümle etibbâ ittifâk idüb dirler ki üç arpa agırı bâd-zehrden bir insâna içürseler, vücûd-ı insânda olan zehiri çıkarur mazarratını def' ider ve tâ'ûn zehrini ibtâl ider ve rûha mevt isâbet itmeden hıfz ider, dimişler. [99/a 2 – 5]

Bu kadar mübarek taş olmaz; zira bütün hekimler ittifak edip "Üç arpa ağırlığındaki panzehiri insana içürseler, (o panzehir) insan vücudunda olan zehri çıkarıp kötülüğü def eder, veba mikrobu kırıp (insanı) ölümden korur." demişlerdir.

3.2.5. Bir Şart Cümlesiyle ile Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin ve Tâ ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Eger ishâl-i mâiden olub muhtelif sular çıkar ise lâyük olan budur ki ishâli tutmayalar ve gıdasını latîf ideler tâ ki hatâ itmeyeler. [13/b 1 – 2]

(Hastanın) ishal olması sebebiyle (vücudundan) çeşitli sıvılar çıkarsa, hataya düşmemek için, ishâlin tutulmaması ve (hastaya) iyi gıdaların verilmesi gerekmektedir.

3.2.6. Bir Ki'li Birleşik Cümle ile Bir İç Cümlelerin ve Tâ ki Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümlelerin ve Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Bukrâtdir ki mevcûd ve ma'dûm olan eşyâ bulunmaz,tâ kim mâzide vücûdî bulunmadukça; lâkin ecsâm üzerine terkîb ile tefrîk müte'âkib iken zann böyle ki teferruk-ı ebdân ma'lûm olur; mürekkeb olan mevcûd bulunur. [2/b 22 – 25]

Bukrat, "Mevcut veya yok olmuş olan her şey mazide var olmuştur; lakin var oluş ve yok oluş birbirini takip ettiği için yok olmuş olanlar (ancak) bilinebilirken var olanlar mevcuttur." der.

3.3. İçerisinde Dört Birleşik Cümle Unsurunu Barındıran Karmaşık Cümleler

3.3.1. Meger Cümle Başı Edatıyla Kurulmuş Bir Birleşik Cümle ile Bir İç Cümlelerin, Bir Ki'li Birleşik Cümlelerin ve Bir Şart Cümlesinin Bir Arada Kullanılmasıyla Oluşan Karmaşık Cümleler

• Sâhibü'l-Münhâcdır ki eger pânbûkdan hâsıl olan libâs haşîn ve galîz olursa, bedeni arıkladur ve mizâcî harâret üzere olanlara zarardur; meger altına kettân bezden astâr eyleye. [102/b 10 – 12]

Münhâc sahibi, "Pamuktan yapılmış esvap sert ve kalın olursa, bedeni zayıflatır ve sıcak mizaçlı kişilere zarar verir; bu sebeple esvabın altına keten bezden astar koymak gerekir." der.

Sonuç

Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb, yazıldığı dönemdeki ilmî ve edebî eserlerle karşılaştırıldığında oldukça sade bir dille yazılmış olmasına rağmen, bugün için pek kullanılmayan birçok karmaşık cümle türünü bünyesinde barındırmaktadır. Genellikle kaçan, kaçan kim, her kaçan ki, tâ, tâ kim, egerçi, gerçi, ki, meger, meger ki, mâdâm, mâdâm ki, çün, çünkü, vaktâ ki, her vaktâ ki" gibi çoğu Farsça olan cümle başı ve bağlama edatlarıyla kurulan bu karmaşık cümleler, geniş kapsamlı düşünce ve tasarımların tek bir cümleyle ifadesine imkan sağlamaktadır. Yaptığımız incelemede on dokuz farklı formunu tespit ettiğimiz bu karmaşık cümleleri, içerilerinde bulunan birleşik cümle sayısına göre, üç ana başlık altında topladık. Tarihî metinler üzerinde yapılacak çalışmalar neticesinde pek çok yeni karmaşık cümle türüne ulaşılabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKALIN, H. Şükrü (1998). "Dede Korkut Kitâbı'nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine", *TDAY Belleten*, 1-28.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yay.
- DELİCE, H. İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- DOĞAN, Enfel (2011). "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki 'Karmaşık Cümle' Örnekleri Üzerine", *Journal of Turkish Studies*, Volume 6/1 s. 961-974.
- ERKUL, Rasih (2007). *Cümle Metin Bilgisi*, Ankara: Anı Yay.
- ECMAN, János (1988). *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- GEMİCİ, Sabiha (1990). *Mihri Hatun Divanı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1982). *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: DTCF Yay.
- Hezârfen Hüseyin Efendi. *Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfi'a lir-Rûhânî ve'-Tabîb*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, no: 4486.
- ÖNLER, Zafer (2009). "Tarihsel Metinlerde Kim ve Kaçan kim Bağlaçlı Cümle Türü ", (*Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, 27-28 Ağustos 2007, İstanbul), *Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., s. 339-354.
- ŞAHİN, Hatice (2005). "Anadolu'da Yazılmış Bir Tıp Kitabı Kemâliyye", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, s. 147-177.
- TEKİN, Şinasi (1992). *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE Yay.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yay.
- YELTEN, Muhammet (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemaliye*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna (2000). *Namık Kemal'in Romanlarında Cümle*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.